

- 1999.H/u7 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
7. 1978 – 1979. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának időszaka (I). In: *Szemiotikai szövegtan 12. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok (II.)*, szerk. Petőfi S. János, Békési Imre és Vass László. Szeged, JGYF Kiadó, 339-349.
- 2000.H/u8 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
8. 1980-1981. Egy integratív formális szövegelmélet körvonalazásának időszaka (II.) In: *Szemiotikai szövegtan 13.0. A szövegtani kutatás általános kérdései, 13.1. Szaknyelvi szövegek, 13.2. Tankönyvi szövegek*, szerk. Petőfi S. János, Békési Imre és Vass László. Szeged, JGYF Kiadó, 147-156.
-
- 1994.H/u12-13 Utam a szemiotikai szövegtanhoz:
12. 1988 – 1989. A multimediális irányultság kezdeti időszaka. 13. 1990 – 1991. A szemiotikai textológia koncepciójának végleges kialakítása felé. In: *Szemiotikai szövegtan 7. A multimediális kommunikátumok szemiotikai textológiai megközelítéséhez*, szerk.: Petőfi S. János, Békési Imre és Vass László. Szeged, JGYTF Kiadó, 157-174.

0. A szövegtani kutatás általános kérdései

Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor: Nyelvi fogalmak kisszótára
Korona Kiadó, Budapest, 2000. 304 p.

KUGLER NÓRA és TOLCSVAI NAGY GÁBOR könyve a legfontosabb nyelvészeti ismeretek lexikonszerű feldolgozását nyújtja. A *Nyelvi fogalmak kisszótára*: „elsősorban diákoknak készült, azzal a céllal, hogy a nyelvvel és legfőképp a magyar nyelvvel kapcsolatban minden lényeges tudnivalót tömören és egyúttal érthetően megfogalmazzon” – olvashatjuk az *Előszóban* (5). A kislexikon szervesen kapcsolódik a szerzők *Magyar nyelv* című tankönyvsorozatához, mintegy annak anyagát dolgozza fel, egészíti ki. A kommunikációs szemléletű áttekintés a szűkebb nyelvtani ismeretek mellett „bőséggel közöl összefoglalásokat a szövegtan, a szociolingvisztika és a stilisztika vagy az írás és a beszéd témaköréből” (5).

A kézikönyvben több mint 900 nyelvészeti fogalom, kategória értelmezésére, szabatos meghatározására, illetőleg találó nyelvi példákkal történő megvilágítására kerül sorától cettig. A címszóanyag latin és görög eredetű, illetőleg magyar szakszókincsen alapul. Bemutatják a szerzők a hagyományos grammatikai kategóriákat (például *beszédszervek, fonémakészlet, megkülönböztető jegyek; adessivus, ikes igeragozás, szóelemek; lexéma, nomenverbum, szókészlettan; jelentésfajták, jelentésváltozás, rokon értelmű szavak; határozó, mondatrész, rendszermondat* stb.), az általános nyelvészet alapfogalmait (például *egyetemes nyelvtan, nyelvi univerzália, nyelvtipológia*), a kommunikáció főbb terminus technicusait (például *beszédhelyzet, fatikus funkció, kommunikatív képesség*), a dialektológia műszavait (például *családi helyragok, népnyelv, tájszó*), a nyelvvelés terminusait (például *helyesírás, kodifikáció, nyelvi norma*), a történeti nyelvészet

fogalmi apparátusát (például *alapnyelv, etimológia, nyelvrokonság*), a retorikai és a stilisztika fogalomkészletének főbb elemeit (például *alakzat, figura etimologica, szónoki beszéd; allegória, metafora, összetett kép*), a szemiotika alapfogalmait (például *index, jel, kód*), a szociolingvisztikával kapcsolatos főbb ismereteket (például *nyelvi érték, nyelvpolitika, nyelvváltozat*), a szövegtan nomenklatúráját (például *forгатókönyv, koherencia, nyelvtani kapcsolóelemek*), a fontosabb nyelvészeti irányzatok, iskolák, elméletek jellemzőit (például *generatív transzformációs grammatika, kognitív nyelvészet, Prágai Iskola*), stb. Ezek között a fogalmak között takarékos, de jól szerkesztett utalási rendszerrel igazítják el az érdeklődőt, rávilágítva a közöttük lévő összefüggésekre is.

Szemléltetésül tekintünk itt először az egyik viszonylag fiatal, elsődlegesen a társalgás elemzésére irányuló interdiszciplína meghatározását:

beszélés néprajza: Dell Hymes [del hájmsz] antropológiai nyelvész által meghatározott kutatási terület és szemléletmód. Hymes nézete szerint a nyelvtudomány, tehát a nyelv rendszerét tanulmányozó tudomány és a néprajz, tehát a nyelvet beszélő közösséget tanulmányozó tudomány túlságosan mereven elkülönült. A nyelvet mint rendszert és az azt beszélő közösség nyelvi viselkedésformáit egyszerre, együtt kell tanulmányozni. E kutatás kerete a ~. (38-39.)

Erről a kutatási területről, amely joggal tarthat számat diákjaink megkülönböztetett figyelmére is, vélhetőleg árnyaltabb kép rajzolódhat ki az olvasóban, ha kigyűjtök még néhány szorosabban vagy lazábban (teoretikusan nem feltétlenül egyneműen) kapcsolódó címszót is: *bemutatkozás, beszéd, beszéd-előállítás, beszédített, beszéditlenlék, beszédközösség, beszélt nyelv, diáknyelv, elbúcsúzás, etnometodológia, forduló, kérdés, köszönés, mindennapi szövegek, nyelvhasználati szintér, párbeszéd, spontán szöveg, stílus és nyelvváltozat, társalgás, társalgási stílus, vita* stb.

Különösen értékesnek tarthatjuk azokat a többnyire az alkalmazott nyelvtudomány körébe tartozó címszavakat, illetőleg meghatározásokat, amelyek anyanyelvünk ápolásával, a szép magyar beszéd védelmével és általában nyelvi műveltségünk javításával kapcsolatosak. Szemléltetésül tekintünk e helyütt csupán a következőt:

nyelvművelés: az → alkalmazott nyelvtudomány egy ága, a → nyelvi tervezés része, amely a nyelvi helyesség feltételeit és formáit vizsgálja és rögzíti, továbbá terjeszti a nyelvközösség tagjai között. A ~ elsősorban az → irodalmi nyelv rendszerét (nyelvtanát, szókészletét, helyesírását és kiejtését) rögzíti, ill. dönt a bizonytalan, ingadozó használatban és terjeszti az irodalmi nyelv használatát azok között, akiknek nem az az → anyanyelvváltozatuk. A ~ alapja a → nyelvi helyesség, ill. a helytelenség, vagyis az értékelés, amely szerint egy nyelvi formát a ~ az irodalmi nyelvhez képest helyesnek vagy helytelennek, esetleg elfogadhatónak minősít. Például helyes a magyarban a beszédhangok teljes, tiszta kiejtése, helytelen viszont azok részleges kiejtése vagy elnyelése (a *szóval* szónak több kiejtési formája van: [szóval] és pl. [szal]; az első, irodalmi nyelvi formát a ~ helyesnek tartja, a második, bizalmas beszédbelet helytelennek). Helyesnek minősíti a *Valószínűleg elmegyek.* és a *Valószínű, hogy elmegyek.* Szerkezeteket, helytelennek a kettő keverékét: *Valószínűleg, hogy elmegyek.* Elfogadhatóként jellemzi az ikes igék iktelen ragozását (pl. *alszom – alszok*). A ~ új szavakkal, új jelentésekkel gazdagítja a nyelvet (ilyen pl. a számítógépes adathálózatok és levelezés szókészletében a *honlap = homepage, villanyposta = e-mail*). (181.)

Pedagógiai munkájában a nyelvművelésnek lényegében ezt a 'standard' felfogását – elveit, szempontjait és gyakorlatát – érvényesíti a jelen sorok írója is, összhangban a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karán hatályos képzési tervekkel.

Harmadik illusztrációként következze most egy olyan fogalom, amely a közel-múltban került a nyelvészeti vizsgálódások homlokterébe, s vált az anyanyelvi nevelés korszerűsítésére irányuló törekvések, tervek, kutatóműhelyek központi kategóriájává:

szöveg: az emberi közlés (a → kommunikáció) alapegysége. A legrövidebb ~gel is közölni akarunk valamilyen információt (gondolatot, adatot, a világ valamely részének valós vagy elképzelt állapotát, történetét, értékelését), akaratot, érzelmet, ill. végrehajtott valamilyen beszédettett. A beszélőnek az a célja, hogy kapcsolatba kerüljön a hallgatóval, és közölnivalója eljusson társához. A ~ egyaránt lehet szóbeli vagy írásbeli. A jó ~ mindig a beszédhelyzetnek, cselekvésnek és kontextusnak megfelelő kommunikációs egység, tehát az adott helyzetnek megfelelően lezártnak, egésznek érezzük: annyit és úgy közöl velünk, amennyit mi beszélőként vagy hallgatóként elegendőnek vagy szükségesnek tartunk, vagyis amely a beszélő szándékainak és a hallgató elvárásainak megfelelő mennyiségben és minőségben közöl és hajt végre valamit.

A legegyszerűbb ~eknek is van szerkezetük: a ~ek összetettek. Az elmondott és leírt ~ekben egyaránt fel tudunk ismerni hangokat, szóelemeket (más néven morféimákat), szavakat (mindig szóalakok formájában), mondatokat azok belső szerkezetével s végül a mondatok kapcsolódását. A ~ legfontosabb tulajdonsága a ~összetartó erő (a → koherencia). A ~összetartó erő (a koherencia) összekapcsolja a ~ különböző nyelvi elemeit (szavait, mondatait, bekezdéseit), s ezáltal a ~nek jelentést ad. A ~összetartó erőt a következők alkotják: a) a ~ → nyelvtani kapcsolóelemei, b) a ~ → jelentésbeli kapcsolóelemei, c) a ~ → beszédhelyzet és d) a beszélgetők ismeretei. A ~ek megegyeznek abban, hogy a beszélő és a hallgató között kapcsolatot teremtenek, a beszélő valamit tudat a hallgatóval. Különböznek viszont szerkezetükben, amely többek között a beszélő céljaitól és a helyzettől függ. A ~ (mint az üzenet hordozója) a kommunikációs helyzet egyik összetevője, amely kapcsolatot teremt a beszélő és a hallgató között a nyelvi kód segítségével a csatornán keresztül (azaz hanggal vagy írásjelekkel). (→ jelentésbeli kapcsolóelemek, → nyelvtani kapcsolóelemek, → szöveg hangzása, → szöveg írásképe, → szövegmondat, → szöveg szerkezeti egységei, → szövegtan, → szövegtípus). (245-246.)

A szövegnek ez a meghatározása tartalmaz valamennyi lényeges elemet, amelyre érettségiző, felvételiző diákjainknak szükségük van (vö. többek között az *Útmutató a gimnáziumi és szakközépiskolai érettségi vizsgához. Magyar nyelv és irodalom* témaköreivel és tételmintáival vagy a felvételi vizsgák feladataival), illetőleg amelyre a kommunikációs szemléletű szövegnyelvészeti – szövegtani kutatások napjainkban is irányulnak, lett légyen az elemzés közvetlen tárgya beszélt, írott/nyomtatott vagy éppen elektronikus szöveg (vö. többek között az alapkutatások eredményeit publikáló *Szemiotikai szövegtan* vagy *Officina Textologica* című sorozat tematikus egységeivel).

A betűrendes nyelvészeti útmutatót a szerzők által fontosnak tartott tematikus bibliográfiai tájékoztató, valamint grammatikai táblázatok (összesen tizenöt) teszik teljessé.

A *Nyelvművelés*, *nyelvi tervezés* területéről például a következő – ténylegesen releváns és modern szemléletű – műveket emelik ki a szerzők az óriási szakirodalomból: FÁBIÁN PÁL: *Nyelvművelésünk évszázadai*, Gondolat, 1984., GRÉTSY LÁSZLÓ – KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Nyelvművelő kézisztár*, Auktor, 1996., GRÉTSY LÁSZLÓ – KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv*, Akadémiai, I. 1980., II. 1985., KEMÉNY GÁBOR (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1992., TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.): *Nyelvi tervezés*, Universitas, 1998., TOLCSVAI NAGY GÁBOR: *A nyelvi norma*, Akadémiai, 1998.

A kisszótárhoz hasonló feldolgozások korábban is megjelentek már, ezek azonban inkább egy-egy részterületre vagy speciális ágazatra koncentráltak, mint például TÓTFALUSI ISTVÁN (a tematikus bibliográfia *Nyelvészet lexikonok, terminológiai szótárak* szekciójában is feltüntetett) könyve, a *Nyelvi vadamecum* (Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1994.), ami inkább a nyelvtanulók igényeit tartja szem előtt. Ezért is öröndetes, hogy KUGLER NÓRA és TOLCSVAI NAGY GÁBOR munkája révén ezúttal egy átfogó, gazdag és korszerű szemléletű útmutató került a könyvesboltok polcaira, amely áttekinthetően „körvonalazza a mai műveltség nyelvi összetevőjét” (5). Az érettségi elnöként is tevékenykedő recenzens jó szívvel ajánlja a *Nyelvi fogalmak kisszótárát* nemcsak az érettségi, felvételi vizsgákra készülő diákoknak, hanem a magyart tanító pedagógusoknak is.

Vass László

Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv szövegtana
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 380 p.

A szövegnyelvészet és a szövegtan kérdéseivel foglalkozó magyar nyelvű munkák a hetvenes évek végétől kezdtek megszorodni, s publikálásuk a kilencvenes évek elejétől vált rendszeressé, nem utolsósorban a *Szemiotikai szövegtan* (PETŐFI – BÉKÉSI – VASS (szerk.): 1990 –), később az *Officina Textologica* (PETŐFI (főszerk.): 1997 –) című periodikában. Az ezredfordulóra megjelentek az első átfogó, rendszerező összefoglalások is, amelyek alighanem új korszakot nyitnak a tudományterület alig több mint két évtizedes történetében.

Régi 'adósságát törlesztette' a hazai tudományosság ROBERT DE BEAUGRANDE – WOLFGANG DRESSLER: *Bevezetése*nek (2000.) magyar nyelvű kiadásával, amely a tudományág alapművének tekinthető. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA kötete (1999.) „a magyar nyelvű szövegekre érvényes sajátosságokat igyekszik szinkron metszetben megvilágítani (...) a jelenlegi és a jövődi magyartanároknak”. FEHÉR ERZSÉBET jószerével egyedülálló tudománytörténeti áttekintése (2000.) pedig a történeti és a tematikus nézőpont egyiségében mutatja be a magyar szövegnyelvészet kialakulásának körülményeit és fejlődésének folyamatát, illetőleg kutatási területeit, témaköreit.

Ebben a produktív, dinamikusan gyarapodó kutatási és oktatási kontextusban látott napvilágot *A szövegek világa* című és más nagy hatású mű szerzőjének, TOLCSVAI NAGY GÁBORNAK *A magyar nyelv szövegtana* című munkája (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.), amely „a korábbi strukturalista, generatív és pragmatikai megközelítések